

KAMU HUKUKU AÇISINDAN OTOKRATİK YÖNETİM - GAYRİŞAHSİ DEVLET İKTİDARI İLİŞKİSİ VE 'STAATSGEWALT' KAVRAMI

Dr. Ulaş KARADAĞ*

Öz

Kamu hukukuna dair güncel tartışmalardan biri, otoriterleşme ve istisnaileşme tartışmalarıyla bağlantılı olarak görülen, siyasal yönetimin şahsileşmesi tartışmasıdır. Otoriterleşen rejimlerin anayasal mimarilerinde son yıllarda birtakım değişimlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Burada göze en fazla çarpan hususlardan biri siyasal otoritenin şahsileşmesi olgusudur. Modern devletin temel niteliğinin, devlet iktidarı ve otoritesinin gayrişahsi, kamusal ve merkezi olduğu varsayıldığında, söz konusu husus dikkat çekici hale gelmektedir. Bu bağlamda elinizdeki makalede, siyasal yönetimin şahsileşmesi olgusunun, modern devletin kurucu unsurlarından gayrişahsi devlet iktidarı [Staatsgewalt] bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle klasik anayasal öğretisi açısından normal ve istisnai yönetimler arasındaki temel farka odaklanılmıştır. Ardından, 'otoriter devlet' ve 'otokratik otorite/yönetim' ilişkisi incelenmiştir. Son olarak, siyasal yönetimin şahsileşmesinin teorik mahiyeti, gayrişahsi devlet iktidarı kavramı açısından tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kamu Hukuku • Şahsi Yönetim • Devlet İktidarı • Staatsgewalt
• Georg Jellinek

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye | Asst., Malatya University, Faculty of Law, Department of General Public Law, Malatya, Turkey.

✉ ulas.karadag@inonu.edu.tr • ORCID 0000-0002-2628-9055

✎ **Atıf Şekli** | Cite As: KARADAĞ Ulaş, "Kamu Hukuku Açısından Otokratik Yönetim- Gayrişahsi Devlet İktidarı İlişkisi ve 'Staatsgewalt' Kavramı, *SÜHFD.*, C. 28, S. 3, 2020, s. 1429-1464.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

THE AUTOCRATIC RULE - IMPERSONAL STATE POWER RELATION AND THE CONCEPT OF 'STAATSGEWALT' IN TERMS OF PUBLIC LAW

Abstract

One of the current debates on public law is the discussion on the personalization of political governments, which has been evaluated in connection with authoritarianism and exceptionalization. It is observed that the constitutional architectures of authoritarian regimes have changed in recent years. The most significant point here is the personalization of political authority, whereas the fundamental feature of the modern state is impersonality and publicity of the state power. In this respect, this article aims to evaluate the case of personalization of political governing in relation to the concept of state power [Staatsgewalt]. To this end, the article firstly focuses on the main difference between normal and exceptional governments in terms of classical constitutional doctrine. Then, it examines 'authoritarian state'- 'autocratic authority/rule' nexus. Finally, the article discusses theoretical meaning of personalization of political authority in relation to the concept of impersonal state power.

Key Words

Public Law • Personal Rule • State Power • Staatsgewalt • Georg Jellinek

I. GİRİŞ

Kamu hukukuna dair güncel tartışmalardan biri, otoriterleşme ve istisnaileşme¹ konularıyla bağlantılı olarak görülen, illiberal demokrasiler² ve siyasal yönetimlerin şahsileşmesi tartışmasıdır³. Günümüzde oto-

¹ 'İstisnaileşme' sözcüğüyle kastedilen, ilerleyen sayfalarda da belirtildiği gibi, anayasal demokrasilerin yalnızca istisnai olarak yürürlüğe konulduğu düşünülen düzenlemelerinin, günümüzde yaygın olarak ve sıkça hayat bulmasının artık bir yönetim paradigması haline gelmesidir. Bu husus ayrıca istisnailiğin normalleşmesi ve kural haline gelmesi olarak da ele alınabilmekte, dahası egemenlik kavramına içkin olarak değerlendirilebilmektedir. Bu hususu, Carl Schmitt'in egemenlik kavrayışından, dolayısıyla da egemenlik ve istisna [(İng.) exception, (Alm.) Ausnahme] kavramlarından hareketle ve egemenliğin istisnai/ paradoksal yapısı dolayısıyla daha üst soyutlama düzeyinde değerlendiren klasikleşmiş iki metin için bkz. **AGAMBEN**, Giorgio, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat* (2. Basım), Çev. İsmail Türkmen, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 25-41 ve **AGAMBEN**, Giorgio, *İstisna Hâli*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2006.

² İliberal demokrasi kavramı, "Batı'daki siyasal analiz çevrelerinde, seçimlerin yapıldığı, fakat hukukun üstünlüğünün gözlemlenemediği, kontrol ve denge mekanizma-

riterleşme ve otoriter devlet biçimi tartışmaları yaygınlaşmakta, otoriterleşen rejimlerin anayasal mimarilerinde⁴ birtakım değişimlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, siyasal yönetimlerin giderek şahsileşmesi, bir başka ifadeyle 'otokratik otorite' sorunu, önemli bir tartışma başlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun modern demokrasiler için bir istisnailik teşkil edip etmediği sorusu ise tartışmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Modern devletin temel niteliğinin, devlet iktidarı ve otoritesinin gayrişahsi, kamusal ve merkezi bir karakter taşıması olduğu düşünüldüğünde, söz konusu tartışma oldukça dikkat çekici bir hal almaktadır. Bu nedenle makale, siyasal yönetimin şahsileşmesi olgusunu, modern devletin kurucu unsurlarından gayrişahsi devlet iktidarı [*Staatsgewalt*] bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda, öncelikle klasik anayasal öğretiyi açısından normal ve istisnai yönetimler arasındaki temel farka odaklanılmıştır. Daha sonra modern demokrasilerin, bu iki yönetim tipini kendi bünyesinde nasıl iç içe geçirdiği teorik açıdan ele alınmıştır. Ardından, otoriter devlet ve otokratik otorite/yönetim ilişkisi değerlendirilmiştir. Son bölümde, devleti üç temel unsurun (toprak, halk, iktidar) bütünlüğü olarak ele alan *Staatslehre* geleneğine değinilmiş ve otokratikleşme sorunu, modern dev-

larının ihlal edildiği rejimleri tanımlamak" için kullanılmaktadır. Bkz. MÜLLER, Jan Werner, *Popülizm Nedir?* (3. Basım), Çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 68 vd. Bu kavramla, söz konusu rejimlerin anayasal liberalizmin temel ilkelere sahip olmadıkları vurgulanmaktadır: Sınırlı devlet, özgürlükler, siyasal haklar ve mülkiyet hakları. Bkz. ZAKARIA, Fareed, "İlliberal Demokrasinin Yükselişi", Çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 14, 1999, ss. 7-19. Dolayısıyla kavram, bütün yurttaşların hak ve özgürlüklerden yararlanamadıkları rejimleri ifade eder. Bkz. ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye* (2. Basım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 40.

³ Örnek olarak bkz. SCHEPPELE, Kim Lane, "Autocratic Legalism", *The University of Chicago Law Review*, Vol. 85, No. 2, 2018, ss. 545-583; DRINÓCZİ, Tímea/BIEŃKACZA, Agnieszka, "Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland", *German Law Journal*, 20(8), 2019, ss. 1140-1166; HALMAI, Gábor, "Populism, Authoritarianism and Constitutionalism", *German Law Journal*, 20(3), 2019, ss. 296-313; GARCÍA, Helena Alviar/FRANKENBERG, Günter (Ed.), *Authoritarian Constitutionalism*, Edward Elgar, Cheltenham, 2019.

⁴ Anayasal mimari kavramı için bkz. LOUGHLIN, Martin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, Çev. Dilşad Çiğdem Sever, Kıvılcım Turanlı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, s. 99-100.

letin kurucu unsurlarından olan gayrişahsi devlet iktidarı bağlamında incelenmiştir. Ek olarak, modern devlet iktidarının gayrişahsi karakterinin yalnızca anayasal mimariyle ilişkili bir husus olmadığı, aynı zamanda kapitalist tahakküm ilişkilerinin gayrişahsi doğası tarafından da biçimlendirildiği tartışılmıştır.

II. NORMAL, İSTİSNAİ VE OTOKRATİK YÖNETİM

1. Normal Yönetim-İstisnai Yönetim Ayrımı

Klasik anayasal öğretisi, siyasal yönetimi, normal/olağan [*regular*] ve istisnai [*exceptional*] yönetim olmak üzere ikiye ayırmaktadır⁵. Normal yönetim, genellikle çokluğun yönetimi [*polyarchy*] ve onun kurumsal-hukuksal mimarisinin dayandığı temel ilke olarak güçler ayrılığıyla birlikte düşünülürken, istisnai yönetim daha ziyade monokrasi (güçler ayrılığının yokluğu) biçiminde ve egemenliği kullanan gücün, 'belirli' durumlarda 'belirli' hakları askıya alabilme kudretine sahip olmasıyla tanımlanır⁶. İstisnai yönetim *status quo*'nun devamını ya da yeniden yapılanışını vadeder ve ancak normal yönetimin yeniden işlerlik kazanmasına müsaade ettiği veya edeceği ölçüde meşru olabilir. Dolayısıyla bu iki yönetim biçimi, sadece ve sadece, istisnai yönetimin normal yönetimi yenilemesi ve ona işlerlik kazandırması meşru amacı doğrultusunda birbirleriyle ilişkili kalabilir⁷.

Bununla birlikte görülmektedir ki, gelişmiş ve gelişmekte olan 'demokratik' rejimlerde, istisnai yönetime atfedilen bu temel uygulamalar (güçler ayrılığının kaldırılması, hakların askıya alınması vs.), kolayca normal yönetimler tarafından da (yasalar, yasa paketleri, kararnameler vs. aracılığıyla) yürürlüğe geçirilebilmektedir. Günümüz demokrasilerinde Roma'daki *diktatörlük* kurumu gibi bir kurum bulunmadığı için, istisnai yönetime eğer yasal-biçimsel bir prosedürle geçilecekse, anayasalarda temellendirilmiş olan acil durum/olağanüstü hâl mekanizmalarına başvurulur. Bu mekanizmaların nasıl işleyeceği her ne kadar farklı anayasalarda farklı şekillerde düzenlenmiş olsa da, John Ferejohn ve

⁵ FERREJOHN, John/PASQUINO, Pasquale, "Emergency Powers", The Oxford Handbook of Political Theory, John S. Dryzek, Bonnie Honnig, Anne Philips (Ed.), Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 335.

⁶ FERREJOHN/PASQUINO, s. 336-7.

⁷ FERREJOHN/PASQUINO, s. 336.

Pasquale Pasquino'nun üzerinde durdukları biçimiyle iki temel modele dikkat çekilebilir: Klasik ve neo Roma modelleri.

Klasik Roma modelinde, olağanüstü durumu [*emergency*] ilan eden organ *Senatoyken*, olağanüstü yetkileri kullanacak resmi görevliyi *Kon-sül* tayin eder; bu yetkileri ise *Diktatör* kullanır⁸. Burada önemli olan husus, *diktatörün* normal yönetim sırasında aktif bir görevinin [*magistracy*] bulunmamasıdır⁹. *Diktatör* mevcut yönetimde yer almaz. Demek ki, bu modelde istisnai yönetim ve normal yönetim, kurumsal açıdan bütünüyle içe içe geçmiş değildir.

Buna karşılık neo-Roma modelinde, olağanüstü yetkiler halihazır-daki normal yönetim tarafından ilan edilir ve istisnai yönetim bu karar doğrultusunda anayasal sistemin düzenli bir parçası olan yürütme erki tarafından çeşitli anayasal kurumlar aracılığıyla hayata geçirilir¹⁰. Fere-john ve Pasquino'nun, klasik Roma modelinin 'başkanlık' [*presidential*] varyantı olarak adlandırdıkları bu modelin popüler örnekleri arasında, 1919 tarihli Weimar Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na [*Reichspräsident*] 'olağanüstü halde' bireysel hak ve özgürlükleri askıya alma yetkisi ve-ren 48. maddesi¹¹ ile başbakan, meclis başkanları ve Anayasa Konseyine danışması şartıyla, Cumhurbaşkanı'na acil durumlarda "durumun ge-rektirdiği bütün tedbirleri" alma yetkisi veren 1958 tarihli Fransız Ana-yasasının 16. Maddesi¹² bulunmaktadır. Yine, 21 Ocak 2017 tarihli ana-

⁸ FEREJOHN/PASQUINO, s. 338.

⁹ FEREJOHN/PASQUINO, s. 338.

¹⁰ FEREJOHN/PASQUINO, s. 338.

¹¹ Madde metninin orijinali için bkz. https://www.jura.uni-wuerz-burg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf. (Erişim tarihi: 29.06.2020).

¹² GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, 2. Cilt, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 369. Madde 16: Cumhuriyetin kurumları, milletin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü veya Milletlerarası taahhütlerin yerine getirilmesi ciddi ve yakın bir şekilde tehlikeye düştüğü ve Anayasa dayanan kamu otoritelerinin düzgün işlemesi aksadığı takdirde, Cumhurbaşkanı başbakan, meclis başkanları ve Anayasa Konseyi ile resmen danışıktan sonra durumun gerektiği tedbirleri alır. / Bir mesajla Milleti bundan haberdar eder. / Bu tedbirler Anayasa dayanan kamu otoritelerinin en kısa süreler içinde görevlerini yerine getirmelerini sağlama iradesinden ilham almak zorun-dadır. / Konularında Anayasa konseyine danışılır. Parlamento kendiliğinden toplar-nır. / Millet Meclisi olağanüstü yetkilerin kullanıldığı devrede dağıtılamaz". Çeviri

yasa değişikliğiyle birlikte olağanüstü hâl ilan etme yetkisini (daha önce bakanlar kurulundayken) Cumhurbaşkanına tanıyan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da bu modelin/varyantın bir başka örneği olarak değerlendirilebilir¹³.

Görüldüğü üzere bu durum, modern devletlerde istisnai yönetimin, güçler ayrılığı ilkesine dayalı olduğu varsayılan normal yönetimin bünyesinde temellendiğine ve anayasal sistemin halihazırda önemli bir parçası olan yürütme organı tarafından uygulandığına işaret etmektedir. Nitekim siyaset bilimci Marc Neocleous, ilgili hususu vurgulamak adına, *state of exception* [istisna hali] ve *state of emergency* [olağanüstü hal] kavramlarını karşılaştırarak, *emergency* sözcüğünün “ortaya çıkan, zuhur eden”, *exception* sözcüğünün ise “dışarıda tutulma” [*ex-capere*] anlamına geldiğini belirtir ve “olağanüstü yetkilerin hukuk egemenliğini dışta tutmak şöyle dursun tam da hukukun egemenliğinden doğduklarını, zuhur ettiklerini” ifade eder¹⁴. Yaygın görüşe göre burada söz konusu olan, istisnai yönetimin süre bakımından geçici olması, meşruluk bakımındansa amacının kamu düzenini ve normal yönetim halini yeniden tesis etmekle sınırlandırılmasıdır¹⁵. O halde, modern demokrasilere özgü

için bkz. TAN, Turgut, “1958 Fransız Anayasası’nın 16. Maddesi ve Bazı Hukuki Problemler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 21, Sayı 4, 1966, s. 299.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 119. maddesinde şöyle denilmektedir: “Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. Olağanüstü hâl ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir”. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>. (Erişim tarihi: 17.10.2020).

¹⁴ NEOCLEOUS, Marc, Güvenliğin Eleştirisi, Çev. Tonguç Ok, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2014, s. 106.

¹⁵ Olağanüstü yetkilerin kullanımına dair bu kavrayışın, klasik liberalizmin kurucu düşünürlerinden John Locke’un siyaset felsefesinde nasıl temellendirildiğini görmek

normal siyasi yönetim modeli anayasal güçler ayrılığı¹⁶ ve (şahsi yönetim [*personal rule*] ilkesine zıt bir biçimde) kamusal ve gayrişahsi [*impersonal*] yönetim ilkesi üzerine kuruluyken; yine modern demokrasilere özgü istisnai yönetim biçimi, anayasada öngörülen kimi 'olağanüstü' durumlara istinaden güçler ayrılığının ortadan kaldırılmasını ve şahsileş (tiril)miş bir iktidar uygulamasını öngörmektedir. Özetle, anayasal demokrasilerde normal ve istisnai siyasi yönetimin yürütme organında bütünleştiği söylenebilir.

2. Carl Schmitt ve Diktatörlük

Normal ve istisnai yönetim tiplerinin bu anayasal ve kurumsal bütünleşikliği, belirli açılardan Carl Schmitt'in de üzerinde durduğu bir husustur. Fakat Schmitt, anayasal düzenlemeye konu olan olağanüstü halin/istisna halinin¹⁷ gerçek anlamda olağanüstü ya da istisnai olmadı-

için bkz. LOCKE, John, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, Çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 135 vd.; NEOCLEOUS, s. 26 vd; PASQUINO, Pasquale, "Locke on King's Prerogative", Political Theory, Vol. 26, No. 2, 1998, ss. 198-208; KARADAĞ, Ulaş, "Süreklilik mi Kopuş Mu? Thomas Hobbes ve John Locke'un Toplum Sözleşmesi Teorilerinin Sınırlı Bir Mukayesesi", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 185-186, 2020, s. 125 vd.

¹⁶ Güçler ayrılığının gayrişahsileşikle olan ilgisini hukuk felsefesi açısından değerlendiren bir metin için bkz. HENLEY, Kenneth, "The Impersonal Rule of Law", Canadian Journal of Law & Jurisprudence, Volume 5, Issue 2, ss. 299-308.

¹⁷ Burada her ne kadar istisna hali ile olağanüstü hâl kavramları aynı anlamda kullanılıyorsa da belirtmek gerekir ki Schmitt'in terminolojisinde bu ikisi farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Aykut Çelebi bu farkı, 'istisna hali' yerine 'kuraldışı durum' ibaresini kullanarak şöyle açıklıyor: "Yeri gelmişken Schmitt'in terminolojisinde, olağanüstü hâl (*Notzustand*) ve kuraldışı durum (*Ausnahmezustand*) arasındaki farktan söz etmek yerinde olur. Olağanüstü hâl, doğal felaketler gibi, doğrudan insan etkinlikleriyle bir ilgisi olmayabilecek olaylar karşısında alınması gerekli tedbirleri ve bu yöndeki kurumsal düzenlemeleri ifade eder. Bu gibi durumlarda hangi kurumların, hangi yetkilerle, nasıl harekete geçeceği, ilgili yasalarda düzenlenir. Savaş gibi dış tehditler karşısında alınması gereken tedbirler de *Belagerungszustand* başlığı altında toplanmıştır. Kuraldışı durum kavramı, ülke içindeki istikrarsızlıkla, terör, iç savaş ve devrim tehdidiyle, kısaca egemenlikle ilgili düzenlemelerle sınırlıdır. Dolayısıyla, bir halkın geleneksel yaşama adabını ve siyasi iradesini ortadan kaldırmaya yönelik tehdit karşısındaki tedbirleri kapsar. Bu tehdide karşı mücadele etmekle yetkili özne anayasada belirlenmiş olmasına karşın, mücadelede kullanılacak yöntemler anayasanın ve yasaların sınırları içinde kalmak zorunda değildir. Kuraldışı, kuralları yaşatabilmek için, dayandığı kuralları koruma refleksiyle, iç tehdit karşısında kuralları geçici süreyle askıya alabilme, kendisi kuraldışı olan tehditle kuraldışı yollardan mücadele edebilme kararlılığı ve iradesidir. Schmitt'e göre, kuraldışı, hukuksal bir dü-

ğını, daha doğru ifadeyle “kurmaca” olduğunu ileri sürmüştür: “Schmitt, hukuk devletine ilişkin ısrarlı eleştirisinde, bireysel hakları ve özgürlükleri bir ölçüde güvence altına almak amacıyla yasa yoluyla düzenlenecek olan bir istisna halini ‘kurmaca’ olarak adlandırır”¹⁸. Schmitt’e göre sorun, istisna halinin (karar), anayasal düzenlemenin (normun) konusu haline getirilmesidir. Oysa, istisna haline karar verildiğinde, hukuk düzeni kendisini askıya alır ve tam da bu nedenle karar, normu hükümsüz/etkisiz kılar. Agamben’in de belirttiği gibi, “Schmitt’in hiçbir durumda kabul edemeyeceği şey, istisna halinin kuralla bütünüyle karıştırılmasıydı”¹⁹. Oysa karar ve norm arasındaki gerilimli ve asimetrik ilişki, istisna halinin bir sınır-kavram olarak egemenliğin temel ilkesi olmasını sağlar. Karar, normun çizdiği sınırla bağlı değildir; normun dışına taşar: “Egemenlik, düzeni kuranın aynı zamanda düzenin dışında olduğunu varsayar”²⁰. Fakat Schmitt, hem orta çağ düşüncesinin hem de modern egemenlik kuramının bu farkı kavrayamadığını düşünür²¹.

Schmitt’e göre, istisna hali kararının, gerçek anlamıyla egemen bir karar olması için, mutlak olması gerekir. Bu, kararın normatif düzenlemeyle arasındaki olası bağlardan ve bu bağlardan kaynaklanan (normatif) sınırlamalardan bütünüyle kurtulması anlamına gelir. Fakat bu noktada, (mutlak) kararın, normatif hukuk düzenini askıya alsa bile daha geniş anlamıyla hukuki olduğunu gözardı etmemek gerekir. Schmitt’e göre hukukun temeli -tam da Thomas Hobbes’un egemenini hatırlatarak söylediği gibi- kamu yararına ilişkin olarak verilen kararın kendisidir: “Yasa bir adalet *normu* değil bir *emirdir*; *en yüksek gücü elinde tutanın* ve dolayısıyla devletin üyelerinin gelecekteki eylemlerine hükmetmek iste-

zenlemenin konusu olmaktan öte, kuraldışını yaratan ortam ve durumlarla birlikte ele alınması gereken felsefi, siyasal ve teolojik bir sınır kavramdır”. Bkz. ÇELEBİ, Aykut, “Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme”, Defter Dergisi, Sayı 42, 2001, s. 123.

¹⁸ AGAMBEN, İstisna Hali, s. 72.

¹⁹ AGAMBEN, İstisna Hali, s. 71.

²⁰ ÇELEBİ, s. 120.

²¹ ÇELEBİ, s. 120; SCHMITT, Carl, Dictatorship: From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle, Çev. Michael Hoelzl, Graham Ward, Polity Press, Cambridge, 2014, s. 112.

yenin *buyruğudur*"²². Schmitt olağanüstü halle ilgili olarak, benzer biçimde şöyle yazar: "Karar, kendini tüm normatif bağlardan kurtarır ve gerçek anlamda *mutlak* hale gelir. Olağanüstü halde devlet, hukuku, kendini koruma hakkına dayanarak askıya alır"²³. Özetle, Schmitt için önemli olan, normun askıya alındığı en uç [*ultimus*²⁴] karar noktasıdır: İstisnanın tümeli belirlediği o en uç nokta.

Schmitt bu sorunu, *Diktatörlük (Die Diktatur)* başlıklı kitabında, 'komiseryal diktatörlük' ile 'egemen diktatörlük' arasında bir ayırım yaparak somutlaştırmıştır²⁵. Komiseryal diktatörlük temel olarak, yukarıda söz edilen Klasik Roma ve neo-Roma (klasik modelin başkanlık varyantı) modellerine denk düşmektedir. Schmitt burada, Aykut Çelebi'nin altını çizdiği üzere, Weimar Anayasası'nın 48. Maddesinin diktatörlük kavramının 'olumsuz' çağrışımları doğrultusunda eleştirilmesine bir yanıt olarak, "diktatörlüğün geneldeki olumsuz çağrışımlarıyla komiseryal diktatörlüğün herhangi bir ilişkisi olmadığın[a]"²⁶ dikkat çekmektedir. Temelini, yukarıda da belirtildiği gibi Roma'daki diktatörlük kurumunda bulan, diktatörlüğün bu klasik biçiminde (komiseryal diktatörlükte), modern demokrasilerdeki olağanüstü hâl düzenlemelerinin temel gerekçesi iş başındadır: "Komiseryal diktatörlük, anayasayı onu korumak amacıyla askıya alır"²⁷. Aynı şekilde, "diktatör, belirli bir anayasayı, bu anayasayı ortadan kaldırmaya yönelik tehditler karşısında korur"²⁸. Kısaca komiseryal diktatörlük, düzen/anayasa koruyucudur. Schmitt, Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde diktatörlüğün bir egemenlik sorunu olarak değil, yönetim sorunu olarak ele alındığını hatırlatarak, diktatörün ancak anayasal bir düzen halihazırda mevcutsa

²² SCHMITT, Dictatorship, s. 16-7. Vurgular bana ait.

²³ SCHMITT, Carl, Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, Çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 19. Vurgu bana ait.

²⁴ Agamben, *İstisna Hali*'nde *ultimus* sözcüğüyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "*Ultimus*, 'ötede' anlamına gelen *uls* zarfından ('bu yanda' anlamına gelen *cis*'e karşı olarak) gelir. Bu yüzden, *ultimus*'un etimolojik anlamı, 'mutlak olarak ötede, en uçta bulunan'dır. Bkz. AGAMBEN, *İstisna Hali*, s. 59.

²⁵ ÇELEBİ, s. 121.

²⁶ ÇELEBİ, s. 123.

²⁷ SCHMITT, Dictatorship, s. 118.

²⁸ SCHMITT, Dictatorship, s. 118.

ortaya çıkabileceğini ve bu anayasal düzen tarafından yetkilendirildiğini ifade eder²⁹: “Diktatörün her şeye kadir oluşu, anayasal otoriteye sahip mevcut bir organ tarafından yetkilendirilmesine bağlıdır”³⁰. Schmitt ayrıca Jean Bodin’e başvurarak, anayasal otoriteye sahip bir egemen tarafından yetkilendirilmesinin yanı sıra bu yetkinin söz konusu egemen güç tarafından her an geri alınabilecek olması nedeniyle, diktatörün esasında ‘egemen’ olmadığını belirtir³¹. Sezar ve Sulla’nın, mevcut düzeni değiştiren ve sınırsız iktidara sahip egemen diktatörlüklerinin tersine, diktatörlüğün bu klasik nosyonu bütünüyle komiseryaldir³². Dolayısıyla sorun bir noktada, kurucu iktidar – kurulu iktidar karşıtlığına bağlanmaktadır³³. Nitekim bu kavrayıştan hareketle Schmitt, demokratik bir cumhuriyette, bir olağanüstü hal düzenlemesini hayata geçiren türetilmiş [*derivative*] bir otoritenin de gerçek anlamıyla egemen olamayacağını ima eder³⁴. Ancak sahip olduğu otorite/iktidar ile diğer otoritele-ri/iktidarları askıya alarak yeni bir düzen ya da anayasa oluşturan güç, mutlak anlamda egemen sayılabilir³⁵. Dolayısıyla egemen diktatörlük,

“Schmitt'in daha sonraki çalışmalarında, özellikle de *Anayasa Öğretisi*'nde ifade ettiği biçimiyle, kurucu iktidardır. *Diktatörlük* kitabında Schmitt daha sonraki ayrımlardan farklı olarak, mevcut yasaları ortadan kaldıran, onun yerine yeni yasa yapımına girişen her türlü müdahaleye egemen diktatörlük demektedir. Cromwell'den 1793 Anayasası'na, Alman İşçi Konseyleri'nden Rus Devrimi'ne geniş bir yelpazede, mevcut düzeni ortadan kaldırmaya yönelik her türlü girişim, egemen diktatörlük başlığı altında toplanmıştır”³⁶.

Schmitt, komiseryal diktatörlüğün yeni bir düzen kurmayı değil de mevcut düzeni korumayı, eş deyişle yasal düzene geri dönmeyi he-

²⁹ SCHMITT, Dictatorship, s. 112.

³⁰ SCHMITT, Dictatorship, s. 112.

³¹ SCHMITT, Dictatorship, s. 20.

³² MCCORMICK, John P., “The Dilemmas of Dictatorship: Carl Schmitt and Constitutional Emergency Powers”, The Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. 10, No. 2, 1997, s. 168.

³³ Örnek için bkz. SCHMITT, Dictatorship, s. 204.

³⁴ SCHMITT, Dictatorship, s. 21.

³⁵ SCHMITT, Dictatorship, s. 21.

³⁶ ÇELEBİ, s. 122.

deflemesi nedeniyle, anayasal düzenlemenin sınırları içinde kalan bir olağanüstü halin egemenlik sorununa yanıt olamayacağını belirtir. Schmitt'e göre "olağanüstü hali mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde düzenleme eğilimi, aslında sadece hukukun kendisini askıya alacağı durumu tanımlama girişimi olarak anlaşılmalıdır"³⁷. *Diktatörlük*'ten bir sene sonra basılan *Siyasal İlahiyat*'ta ise şöyle yazmıştır: "Olağanüstü halde bahsedilen yetkiler karşılıklı kontrolle, zaman sınırlaması ile ve nihayet hukuk devletinin sıkıyönetim düzenlemesinde olduğu gibi olağanüstü yetkilerin tek tek sayılması yoluyla- tanımlanabilirse, egemenliğe ilişkin sorun anlamını önemli ölçüde yitirir ancak bertaraf edildiği elbette söylenemez"³⁸. Kurmaca olağanüstü halin egemenlik sorunu bakımından etkisini, Schmitt'in anayasal liberalizmi eleştirirken başvurduğu formülasyon özetler. Schmitt, Donoso Cortes'in burjuva liberalizmini karar vermek yerine müzakereye girişmekle suçladığını hatırlatarak, kralın anayasal liberalizm tarafından bir yandan parlamento aracılığıyla felç edildiğini, diğer yandan etkisiz bir biçimde tahtta tutulduğunu belirtir. Deizm de Schmitt'e göre benzer bir işlev görmektedir: "Tanrıyı dünyadan tard ederken onun varlığına sıkı sıkıya tutu[nur]"³⁹. Dolayısıyla faal olmayan Tanrı için geçerli olduğu gibi, iktidarsız bir kral da kurmaca olağanüstü halin gerçekliğini gözler önüne serer: İstisnai olmayan bir olağanüstü hâl.

Bunlarla birlikte Schmitt'in kavrayışında, istisnai 'karar'ı kimin verdiği de belirleyici bir husustur. Hukuki yaşamın gerçeği Schmitt'e göre, kararı kimin verdiğine bağlıdır⁴⁰. Bu nedenle, o ünlü "egemen istisna haline karar verendir" cümlesini sarfeder ki bu cümle, birazdan düşüncelerine değinilecek olan Herman Heller'in, Jellinek'ten alıntılandığı bir başka cümleyle birlikte anlam kazanır: "Egemen devlet iktidarı sorunu, bu iktidarın taşıyıcısı sorunuyla bağlantılıdır"⁴¹. İşte bu yüzden, egemenliğin/anayasanın temel ilkesi norm değil karar (ve dolayısıyla

³⁷ SCHMITT, *Siyasal İlahiyat*, s. 21.

³⁸ SCHMITT, *Siyasal İlahiyat*, s. 19.

³⁹ SCHMITT, *Siyasal İlahiyat*, s. 63.

⁴⁰ SCHMITT, *Siyasal İlahiyat*, s. 37-8.

⁴¹ HELLER, Herman, *Sovereignty: A Contribution to the Theory of Public and International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2019, s. 106.

karar veren) olarak görülmektedir. Schmitt bu nedenle, istisnanın normatif düzenlemeye konu edilmesini bir yandan eleştirirken (söz gelimi Weimar hukukçularını “Reich başkanının 48. madde kapsamındaki salt fiili eylemi ile yasa yoluyla düzenlenmiş bir süreci” ayırt edememekle suçlarken⁴²), diğer yandan cumhurbaşkanına olağanüstü halde gerekli tedbirlerin alınması bakımından oldukça geniş yetkiler tanıyan Weimar Anayasasının 48. Maddesini görece olumlamaktadır⁴³.

Sonuç olarak Schmitt, egemen diktatörlük-komiseryal diktatörlük ayırımıyla bir yandan Weimar Anayasası'nın 48. Maddesine getirilen olumsuz eleştirilere yanıt vermekte, diğer yandan anayasal liberalizmin istisnai olanı 'norm'alleştirmesini, bir başka deyişle normale istisnai olanı içe içe geçirmesini eleştirmektedir.

3. Otoriter Devlet ve Otokratik Yönetim

Normal ve istisnai yönetimin modern devlete ve anayasal liberalizme özgü bu iç içeliğinin, tarihsel süreç içinde anayasal-istisnai yönetimin bizatihi kendisinin normalleşmesine neden olduğunu ve hatta anayasal liberalizmin/liberal anayasacılığın üzerine kurulu olduğu değerleri (anayasanın üstünlüğü, anayasa hukukunun ülkenin temel hukuku olması ve yargısal denetim⁴⁴), özellikle de “insanın değil, hukukun yönetimi” anlayışını⁴⁵ kademeli olarak aşındırdığını belirtmek gerekir⁴⁶. Modern devlete ait istisnai nüvenin, bizatihi norm olarak karşımıza

⁴² AGAMBEN, İstisna Hali, s. 72.

⁴³ Ece Göztepe, Schmitt'in Weimar Anayasası'nın 48. Maddesine dair tutumunu şöyle özetler: “Schmitt [...] bu maddeye dayanılarak kullanılacak yetkilerin, tipik bir diktatörlük normu olduğunu belirtmektedir. Ancak diktatörlük kavramının günümüz demokrasilerindeki olumsuz anlamının bizi ürkütmesine izin vermemek gerekir. Schmitt kamu düzenini ve güvenliğini korumak için, içeriği somutlaştırılmayan, ama cumhurbaşkanına olağanüstü durumun tespitinde ve gerekli tedbirlerin alınmasında geniş yetkiler veren bu maddenin, gerçekte Anayasa'yı korumayı amaçladığını vurgulamakta ve bunu olumlamaktadır”. GÖZTEPE, Ece, “Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt'in 'Anayasa Öğretisi'”, İÜHFİM, C. LXXIII, S. 1, 2015, s. 146.

⁴⁴ Bkz. LOUGHLIN, s. 265.

⁴⁵ Bkz. LOUGHLIN, s. 266.

⁴⁶ Bu konu üzerine bir tartışma için bkz. GINSBURG, Tom/HUQ, Aziz Z./VERSTEEG, Mila, “The Coming Demise of Liberal Constitutionalism?”, The University of Chicago Law Review, Vol. 85, No. 2, 2018, ss. 239-255.

çıkması, özellikle de otoriter devletler ve otoriter yönetim tartışmaları bakımından günümüzde önem kazanmıştır.

Otoriter devletler çoğunlukla, siyasal gücün popüler/karizmatik bir liderin şahsında biriktiği ve anayasal sistemdeki değişimin yapısal liberalizmle⁴⁷ çelişen, 'illiberal' bir ajanda doğrultusunda gerçekleştiği otoriter rejimler olarak görülmektedir⁴⁸. Öte yandan, literatürde otoriter devletler, demokratik devletlerle totaliter devletlerin arasında kalan bir kategori olarak da düşünülebilmektedir. Bu bakış açısı temelini, Juan J. Linz'in 'otoriter rejimler' sınıflandırmasında bulur. Otoriter rejimler Linz tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

"Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler"⁴⁹.

Görüldüğü gibi, otoriter rejimler demokratik rejimlerin plüralizm unsuruna sınırlı bir biçimde sahip olmakla birlikte, bu rejimlerde siyasal iktidar tahmin edilebilir sınırlar içinde kullanılmaktadır. Linz'e göre bu husus, otoriter rejimleri, siyasal plüralizmin sınırsız ve bütünüyle kurumsallaşmış olduğu liberal demokrasilerden ayırırken; siyasal iktidarın keyfi ve öngörülemez biçimde kullanıldığı sultançı-otoriter rejimlerden de farklılaştırmaktadır⁵⁰. Fakat günümüzde otoriter rejimlerin, plüralizm bakımından sınırlı olmakla (ve görece bir demokratiklik görüntüsü sunmakla) birlikte, siyasal iktidarın zaman zaman keyfi ve önceden kestirilemeyen kullanımlarına da kaynaklık ettiği kolayca görülmektedir. Bu bakımdan, otoriter rejimlerle sultançı-otoriter rejimler arasındaki sınırın

⁴⁷ Yapısal liberalizm kavramı için bkz. DOWDLE, Michael W./WILKINSON, Michael A., "On the Limits of Constitutional Liberalism: In Search of Constitutional Reflexivity", *Constitutionalism Beyond Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, ss. 17-37.

⁴⁸ Örnek olarak bakınız SCHEPPELE, s. 548.

⁴⁹ LINZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (4. Basım), Çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2017, s. 161.

⁵⁰ LINZ, s. 161-2.

oldukça muğlaklaştığı; dolayısıyla da sınırlı plüralizmin ve farklı seviyelerdeki keyfi iktidar kullanımının, otoriter rejimlerin iki temel boyutu olarak ele alınabileceği söylenebilir⁵¹.

Bir başka açıdansa, siyasal gücün, otokratikleşen ya da otokratikleşme eğilimi taşıyan bir siyasal yönetim tarafından uygulandığı otoriter rejimlerin, istisna değil 'yeni normal' olduğu ileri sürülmektedir⁵². Otoriter rejimlerin ayırt edici özelliği, "demokratik özgürlüklerin ve daha genel anlamda halkın devlet iktidarını etkileme kapasitesinin kısıtlanmasıyla birlikte, toplumsal hayat üzerinde genişletilmiş ve yoğunlaştırılmış devlet kontrolünün sağlanmasıdır"⁵³. Gerçekten de söz konusu hususların modern demokrasilerin birçoğunda yaygın olarak hayat bulduğu gözlemlenebilir. Yine benzer biçimde, 'otoriter liberalizm'in Batıda çok önceden beri istisna değil de norm olduğu dile getirilmektedir⁵⁴. O halde belirli bir açıdan otoriter rejimleri, melez [*hybrid*] rejimler olarak düşünmek mümkün görünmektedir: Normalle istisnanın gerilimli bir biçimde bir arada olduğu ya da normalin kendisiyle çelişerek yaşamını sürdürdüğü rejimler⁵⁵. Nitekim Jens Meierheinrich bu nedenle, kendi

⁵¹ "Otoriter rejimler, siyasi elitlerin çoğulculuğu sınırlamasına imkân veren özel koşullara ve kendi aralarındaki siyasi mücadeleyi nasıl yönettiklerine bağlı olarak, sınıf çoğulculuktan (totaliter uçtan) azami çoğulculuğa (demokratik uca) kadar uzanan bir yelpazede herhangi bir yerde duruyor olabilir". Bkz. **MARQUEZ**, Xavier, *Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*, Çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 83; Otoriter rejimlerin alt tipleri için ise bkz. **LINZ**, s. 183 vd.; **ÖZBUDUN**, s. 15 vd.

⁵² **BOUKALAS**, Christos, "Olağanüstülük Yok: Otoriter devletçilik. Agamben, Poulantzas ve İç Güvenlik", *Praksis*, Sayı 40, 2016, ss. 41-66; **JESSOP**, Bob, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, Çev. Atilla Güney, Epos Yayınları, Ankara, 2018, s. 302 vd.

⁵³ **BOUKALAS**, s. 57.

⁵⁴ Bu hususu Avrupa bütünleşmesinin krizi bağlamında güncel bir biçimde ele alan bir makale için bkz. **WILKINSON**, Michael, "Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür", Çev. İdil Çetin, *ViraVerita E-dergi*, Sayı 10. Web erişim: <https://viraverita.org/e-dergi/10/otoriter-liberalizm-krizin-ardindaki-konjonktur-cevidil-cetin>. Erişim tarihi: 29.06.2020.

⁵⁵ Tamamıyla otoriter olan rejimler dışında kalan otoriter rejimleri melez rejimler olarak değerlendirerek 'seçime dayalı otoriter rejimler' [*electoral authoritarian regimes*], 'rekabete dayalı otoriter rejimler' [*competitive authoritarian regimes*] ve 'ikili devlet' [*dual state*] biçiminde üçe ayıran Jens Meierheinrich, melezlik düşüncesiyle ilişki ola-

içinde çeşitlendirilebilir olan otoriteryanizmin bir tipi olarak gördüğü - Ernst Fraenkel tarafından, önlem devleti ve norm devletinin bir aradallığı biçiminde formüle edilmiş olan- 'ikili devlet' [*dual state*]⁵⁶ için şöyle yazmaktadır: "İkili devletlerde yaşam, norm ve istisna arasındaki uçuruma yerleşmektedir"⁵⁷.

Alman kamu hukukçusu Hermann Heller ise, bundan yaklaşık yüz sene önce tam da bu nedenle, günümüzdeki istisnaileşme tartışmalarının etrafında toplandığı sorun olan otoriterleşme/otoriterlik olgusu üzerinde durarak, ironik bir biçimde "[o]toriter olmayan bir devlet hiç var oldu mu?"⁵⁸ diye sormuştur. Heller, I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında dolaşıma giren, popülerleşmiş 'otoriter devlet' söylemiyle ne kastedildiğini açıklarken, aynı zamanda otoriter devletin/otoriter liberalizmin bazı temel niteliklerini de açıklar. Heller, 'otoriter' devlet söyleminin muğlaklığının tesadüfi olmadığını belirterek, otoriter devletten söz edenlerin ne kastettiğini netleştirmenin şu iki soruya verilen yanıtı bağlı olduğunu belirtir: (1) Otoriter devleti savunanlar devlet otoritesini nasıl bir temele oturtuyorlar? (2) Yaşamın hangi alanlarında devletin otoriter bir tarzda tezahür etmesi gerekiyor?⁵⁹. Heller'in cevabı, otoriter devlet savunucularının karşılıklarına demokratik devleti aldıkları şeklindedir: "Birisini otoriter devletten söz ettiğinde kastettiği, demokratik otorite karşısında otokratik otoritedir"⁶⁰. Otoriter devlet söylemi, demokratik otoritenin -özellikle de siyasal ve ekonomik krizler karşısındaki- zayıflı-

rak Hegel'den şu alıntıyı kullanır: "Bir şey yalnızca kendisiyle çelişki içerdiği ölçüde canlıdır". Bkz. MEIERHEINRICH, Jens, *The Remnants of the Rechtsstaat: An Ethnography of Nazi Law*, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 231.

⁵⁶ Bkz. FRAENKEL, Ernst, *The Dual State: A Contribution To The Theory Of Dictatorship*, Trans. E. A. Shils, Oxford University Press, Oxford, 2017. Türkçesi için bkz. FRAENKEL, Ernst, *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

⁵⁷ MEIERHEINRICH, s. 236.

⁵⁸ Heller şöyle devam eder: "Aslında her devlet, otoriter bir yönetim örgütlenmesi [*Herrschaftsverband*] değil midir?". Bkz. HELLER, Herman, "Authoritarian Liberalism?", *European Law Journal*, Vol. 21, No. 3, 2015, s. 295.

⁵⁹ HELLER, "Authoritarian Liberalism?", s. 295.

⁶⁰ HELLER, "Authoritarian Liberalism?", s. 295.

ğı inancına dayandırılır⁶¹. Weimar Cumhuriyeti'nin yaşadığı kriz karşısında, Schmitt'inki gibi, kural ve normları önemsiz, istisnayı ise belirleyici ilan eden bir devlet anlayışı, demokratik otoritenin gücünü diktatöryal ve otokratik devlet otoritesi lehine yok etmeye çalışmıştır⁶².

Heller'in aynı zamanda otoriter liberalizm çözümlemesi niteliğinde olan otoriter devlet çözümlemesinde, otoriter devletin açıkça parlamenter sürece ve yargısal sınırlamalara karşıt bir biçimde konumlandığı gösterilmektedir⁶³. Heller, otoriter devletin anti-demokratik temelini oldukça açık olduğunu yazar. Söz konusu temel, Heller'e göre ünlü diplomat ve devlet adamı Metternich'in şu sözlerinde billurlaşır: "Devletin gücü/iktidarı, halk tarafından seçilmesine rağmen, yalnızca Tanrı önünde sorumluluk taşıyan Reich Başkanına dayanır"⁶⁴. O halde, otoriter devlet iktidarının/gücünün temellendiği nokta, demokrasi (çokluğun yönetimi) değil, otokrasidir (şahıs yönetimi).

Bunlarla birlikte, her ne kadar makalenin temel izleğinden sapmamak adına uzun uzadıya değerlendirilmeyecek olsa da, bir başka Alman kamu hukukçusu Franz Neumann'ın, otoriter devleti kapitalizmin tekelci aşamasında üstlendiği işlevler açısından ele aldığını hatırlatmak gerekmektedir. Neumann, tekelci kapitalizme Almanya'da Wei-

⁶¹ I. Dünya savaşı sonrasında Weimar Cumhuriyeti dönemindeki kriz ortamı ve demokratik ve sosyalist hareketler bu inancın güçlenmesi ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Nitekim Savaş sonrası Weimar krizi bu açıdan Schmitt'e göre bir siyasal otorite krizidir. Bkz. **BONEFELD**, Werner, *The Strong State and Free Economy*, Rowman and Littlefield, London, 2017, s. 51; Schmitt'in düşüncesinin temel uğrakları için bkz. **TESCHKE**, Benno, "Decisions and Indecisions: Political and Intellectual Receptions of Carl Schmitt", *New Left Review*, 67, 2011, ss. 61-95; **TESCHKE**, Benno, "Fatal Attraction: A Critique of Carl Schmitt's International Political and Legal Theory", *International Theory*, 3 (2), 2011, ss. 179-227. Özet niteliğindeki bir metin için bkz. **KARADAĞ**, Ulaş, "Schmitt'in Uğrakları Üzerine: 'Kararlılık'tan 'Somut Düzen'e", *Hukuk Kuramı*, C. 5, S. 2, Mayıs-Ağustos 2018, ss. 1-10.

⁶² **HELLER**, "Authoritarian Liberalism?", s. 296. Bilindiği gibi, Schmitt'in eleştiri odaklarından birisi de parlamenter sistemdir. Bkz. **KANSU KARADAĞ**, Akasya, "Carl Schmitt'in Modern Anayasacılık Eleştirisinin Friedrich August Von Hayek Üzerinden Düşünülmesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 11, No. 2, 2020, ss. 411-421.

⁶³ **KARS KAYNAR**, Ayşegül, "Hermann Heller on Authoritarian Liberalism and the Form of the Democratic State", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 75, No. 1, 2020, s. 322.

⁶⁴ **HELLER**, "Authoritarian Liberalism?", s. 297.

mar Cumhuriyeti döneminde geçildiğini belirterek, bu dönemin politik karakterinin 1918'ten sonraki işçi hareketi tarafından belirlendiğini yazar⁶⁵. Otoriter devletin işlevi ise, sınıfsal antagonizmanın diğer tarafındaki tekelci sermayenin ihtiyaç duyduğu düzenlemelerin sınıfsal muhalefete rağmen ve hatta ona saldırı biçiminde hayata geçirilmesinde önem kazanır. Neumann'a göre otoriter devlet, tekelci sermayenin yasal taleplerinin gerçekleştirilmesinde en temel aygıt olarak işlev görmüştür⁶⁶. Burada otoriter devletin hukuki otoritesi bakımından öne çıkan husus ise, lider iradesiyle hukukun özdeş tutulmasıdır⁶⁷. Neumann şöyle yazar: "Eğer hukuk ve lider iradesi özdeş ise, dahası lider siyasi düşmanlarını hukuki bir yargılama olmadan öldürebiliyor ve bu eylem de hukukun en üstün gerçekleşme biçimi olarak kutlanıyorsa, o halde artık kimse özgül anlamıyla hukuktan söz edemez"⁶⁸. Neumann yargılamalarla ilgili olarak, yargıya hukuk dışı müdahalelerin göz ardı edilmesi halinde bile, genel hukuk fikrinin bu şekilde reddedilmesinin, yargıçların birer polis statüsüne indirgenmesine neden olacağını belirtir⁶⁹. Böylesi bir durumda polis/yargıç, kuşkusuz ki führerin polisi/yargıçı olacaktır. Şu hâlde, otoriter devletin hukuk teorisi, iktidarın istikrarına hizmet eden bir kararcılıktan öte anlam ifade etmez⁷⁰. Fakat bu sayede, ekono-

⁶⁵ NEUMANN, Franz, *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, The Free press of Glencoe, London, 1964, s. 47.

⁶⁶ NEUMANN, s. 59.

⁶⁷ Nitekim Schmitt *Führer Hukuku Korur* başlıklı yazısında şöyle yazmıştır: "Führer, en yüksek yargıç olarak liderliğinin gücüyle tehlike anında doğrudan hukuk yarattığı zaman, hukuku en kötü suistimallerden korur: 'Bundan böyle Alman ulusunun kaderinden sorumluyum ve aynı zamanda Alman halkının en yüksek yargıçyım.' Gerçek lider daima bir yargıçtır da. Liderlikten yargıçlık doğar. Her kim ki ikisini birbirinden ayırır veya karşı karşıya koyarsa, yargıçı ya bir karşıt lidere ya da karşıt liderin maşasına dönüştürür ve böylelikle devleti yargı yardımıyla oltaya çekmeye çalışır. Bu, sık denenen ve sadece devleti değil, aynı zamanda hukuku da zedeleyen bir yöntemdir. Bkz. SCHMITT, Carl, "Führer Hukuku Korur", Çev. Toros Güneş Esgün, ViraVerita.org, 2017. Web erişim: <https://viraverita.org/yazilar/fuhrer-hukuku-korur>. Erişim tarihi: 20.06.2020.

⁶⁸ NEUMANN, s. 61.

⁶⁹ NEUMANN, s. 61.

⁷⁰ NEUMANN, s. 61.

mik alanın kapitalist yeniden üretimi, demokrasinin tehditlerinden yalıtılabilecektir⁷¹.

Otoriter devlet ile siyasal yönetimin otokratikleşmesi ilişkisi, otoriter devlete dair daha yakın tarihteki incelemelerde de öne çıkmıştır. Bunlardan en çok göze çarpanı, Nicos Poulantzas'ın 1970'li yılların sonuna rastlayan otoriter devletçilik analizidir. Poulantzas da aynı Neumann gibi, otoriter devleti, kapitalizmin güncel aşamasına⁷² göre değerlendirmiştir. Poulantzas'a göre otoriter devletçilik, gelişmiş ülkelerde tekelci kapitalizmin halihazırdaki evresine denk düşmektedir. Fakat Poulantzas otoriter devletçiliği, kategorik olarak demokrasinin karşısına yerleştirmez. Otoriter devletçilik Poulantzas'a göre faşizm, bonapartizm ya da sezarizm gibi bir istisnai/olağanüstü devlet biçimi değildir⁷³. Ona göre, "otoriter devlet biçimi burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formu" olarak görülebilir⁷⁴. Bununla birlikte temel nitelikleri arasında, iktidarın yürütmede -genellikle de başbakanda ya da cumhurbaşkanında- yoğunlaşması, güçler ayrılığının kurumsal olarak tahrip edilmesi ve bilhassa da otoriter yönetimin tahkimatı adına demokrasi, genel irade gibi kavramların anlam kaymalarına uğratılması bulunmaktadır⁷⁵.

O halde görülmektedir ki, otoriter devlete farklı yaklaşımlarda, siyasal gücün şahısta/liderde yoğunlaşmasına, bir başka deyişle otoriter-

⁷¹ Neoliberalizmi bu perspektiften değerlendirerek, ekonominin yeniden üretiminde ekonomi-dışı kurumsal alanın önemine dikkat çeken güncel bir çalışma için bkz. **SLOBODIAN**, Quinn, Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

⁷² Üzerinde uzlaşılan bir dönemleştirme düşüncesi için bkz. **SWEEZY**, Paul, Marksizm Üzerine Dört Ders, Çev. Tuncel öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

⁷³ **POULANTZAS**, Nicos, Devlet, İktidar, Sosyalizm, Çev. Turhan Selçuk, Epos Yayınları, Ankara, 2006, s. 234. Poulantzas'a göre normal ve istisnai/olağanüstü devletler arasındaki farka dair kısa ama toparlayıcı bir metin için bkz. **JESSOP**, Bob, Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy, Macmillan, Hampshire, 1985, s. 94 vd. Daha güncel bir metin için ise ayrıca bkz. **JESSOP**, Devlet: Dün-Bugün-Gelecek, ss. 302-336; **DEMİR**, Gökhan/**GÖYMEN**, Ali Yalçın, "Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas'ın Devlet Kuramı", Alternatif Politika, 9(1), 2017, s. 52 vd.

⁷⁴ **POULANTZAS**, Devlet, İktidar, Sosyalizm, s. 234. Vurgu bana ait.

⁷⁵ **JESSOP**, Bob, "Poulantzas'ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği", Çev. Betül Yazar, Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, Betül Yazar, Alev Özkazanç (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 100.

leşmenin az ya da çok otokratikleşmeyle ilgisi olduğuna muhakkak dikkat çekilmekte, dahası bu durum katı anlamda istisnai bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Peki, otokratik otoritenin demokratik otorite karşısında üstünlük sağladığı otoriter rejimlerde, siyasal yönetim ne ölçüde şahsileşmektedir? Eğer modern demokrasiler, ulus-devlet öncesi mutlakiyetçi rejimlerin -kralın merkezi ve yaygınlaşmış iktidarına dayanan- otokratik yönetimlerini aynı şekilde devralmadıysa, şahsileşme olgusunu nasıl yorumlamak gerekir? Makalenin geri kalan bölümünde kısaca bu sorulara yanıt aranacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak, modern devlet iktidarının hangi anlamda gayrişahsi olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

III. DEVLET İKTİDARININ GAYRİŞAHSİLİĞİ:

'STAATSGEWALT' KAVRAMI ÜZERİNE

1. Genel Olarak Devletin Üç Unsuru Kuramı

Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi* kitabının "Devlet Kavramı" başlıklı ilk bölümünde, devlete hukuki kişilik tanınmasının siyasi ve hukuki sonuçlar doğurduğunu yazmaktadır. "Devlete Hukuki Kişilik Tanınmasından Kaynaklanan Sonuçlar" başlığının hemen altında siyasi sonucun, (bir alt başlık halinde) "İktidarın Kişiselleştirilmesinin Önlenmesi" olduğunu belirtmektedir⁷⁶. Buna göre:

"Devlete hukuki kişilik tanınmasının en önemli siyasi sonucu, iktidarın kişiselleşmesinin önlenmesidir. Devlet, devleti yöneten gerçek kişilerin dışında bir kişiliğe sahip olduğuna göre, devlet iktidarı, onu kullanan yöneticilere değil, devletin kişiliğine aittir. O halde, yöneticiler, iktidar üzerinde sübjektif bir hak sahibi değildirler; onlar sadece devletin bir görevlisi olarak hukukun kendilerine tanıdığı yetkileri kullanırlar. Diğer bir ifadeyle, hiç kimse, hiçbir grup, devlet iktidarı üzerinde kişisel bir hak iddia edemez. Devlet iktidarı, münhasıran devletin kişiliğine bağlıdır. 'Devlet benim diyen' yöneticinin haksızlığı, devletin kişiliği ilkesiyle ispatlanabilir"⁷⁷.

⁷⁶ GÖZLER, Kemal, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019, s. 22.

⁷⁷ GÖZLER, *Devletin Genel Teorisi*, s. 22.

Devletin (tüzel) kişiliği, devlet iktidarının gayrişahsi karakterinin nitelenmesi açısından oldukça önemli bir kavramdır. Gözler, devletin tüzel kişilik olarak ifade edilen bu hukuki kişiliği haiz olmaması durumunda, devlet işlemlerinde hükümdarın gerçek kişiliğinin kullanılacağını, bir başka ifadeyle devlet iktidarının şahıs iktidarı olarak karşımıza çıkacağını ifade eder⁷⁸. Oysaki, modern devlet bilhassa kara Avrupası'ndaki siyasal gelişmeler doğrultusunda hukuki bir kişilik kazanmış⁷⁹, böylece egemen devlet iktidarının uygulanışı hukuki kurumlarca dolaşarak gayrişahsileşmiştir. Bir başka deyişle, otorite gayrişahsileşmiş, [devletin] kişiliği yasal bir kurgu olarak görülmeye başlamıştır⁸⁰.

Yukarıda Heller dolayımıyla, Georg Jellinek'in egemen devlet iktidarı sorununu devlet iktidarının taşıyıcısı sorunuyla bağlantılı gördüğü belirtilmiştir⁸¹. Devletin kişiliği sorunu da o halde, egemenlik sorunuyla ilişkili olmalıdır. Nitekim Neumann, pozitivist teorinin devleti hukuki bir kişilik olarak gördüğünü vurgulayarak, bu kavrayışa göre devletin kişiliğinin [*Staatsperson*] egemenliğin taşıyıcısı olduğunu, bu nedenle de pozitivist teoriye göre bir aktörün ya da organın egemenliğinden söz edilemeyeceğini yazar⁸². Bu durumda, devletin kişiliği sorunu bizatihi egemenlik, egemenliğin taşıyıcısı ve egemen 'devlet iktidarı' sorunu haline gelmiş olur. İşte tam bu noktada devlet iktidarının gayrişahsi karakterinin net bir biçimde kavranması amacıyla, Alman genel devlet teorisi [*Staatslehre*] geleneğinin önemli parçalarından biri olan devletin üç unsuru kuramına başvurmak gerekmektedir. Nitekim Gözler de devlet kavramını açıklarken, ilgili kurama başvuran daha birçok bilim insanı gibi devletin unsurlarını üçe ayırmaktadır⁸³. Millet, devletin

⁷⁸ GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, s. 21.

⁷⁹ GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, s. 21.

⁸⁰ JESSOP, Devlet: Dün, Bugün, Gelecek, s. 42.

⁸¹ Bkz. Bu makalenin yedinci sayfası.

⁸² NEUMANN, s. 62. Ayrıca, Neumann'a göre devlet kişiliği kavramı, insanlar arasındaki tahakküm ilişkilerini gizlemektedir.

⁸³ Türkçedeki kimi örnekler için bkz. DOEHRING, Karl, Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku) (3. Basım), Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 21-48; ZABUNOĞLU, Yahya, K., Devlet Kuramına Giriş, İmaj Yayınları, Ankara, 2015, ss. 64-126; TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (16. Basım), Beta Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 131-137; KABOĞLU, İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri (14. Basım), Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss. 61-78; SAĞLAM, Fazıl, Anayasa Hu-

beşerî unsuru; ülke, devletin toprak unsuru; egemenlikse devletin iktidar unsuru olarak tanımlanmıştır⁸⁴.

Anlaşılabileceği üzere bu unsurlar, modern devlet yapısının farklı ve tamamlayıcı boyutlarına işaret etmektedir. Martin Loughlin *Kamu Hukukunun Temelleri* başlıklı önemli eserinde bu unsurları şöyle açıklamaktadır: *Staatsgebiet* yani devlet toprağı, “devletin net bir biçimde tanımlanmış, bağımsız toprağını ifade eder. Bütün dünya sınır bölgelerine ya da devletlere bölünmüştür”⁸⁵. *Staatsvolk*, halk, “bir toprak parçası üzerinde bir araya gelen üyelerinin -uyruk veya yurttaş- birliği olarak devlet anlamına gelmektedir”⁸⁶. *Staatsgewalt*, devlet iktidarı/gücü/zoru ise, “yönetimin, egemen otoriteyi hem içeride ve hem de dışarıya karşı güvence altına alan kurumsal aygıtına işaret eder. Bu, fail olarak devletle kastedilendir ve yorumcular bu unsuru açıklarken devletle toplumu birbirinden ayırırlar”⁸⁷. Biz burada yalnızca son unsuru ele alacağız.

2. ‘Staatsgewalt’ Kavramı Üzerine

Staatsgewalt [devlet iktidarı/zoru] öncelikle bir siyasal örgütlenmeyi, bu örgütlenmenin zor uygulama tekeli ve bu tekeli hayata geçirecek aygıtları ifade ettiği içindir ki, aynı anda *Staatsapparat* [devlet aygıtı] ve *Staatshoheit* [devlet egemenliği] olarak da anlaşılabilir⁸⁸. Fakat *Gewalt* sözcüğü Almancada hem şiddet/zor hem de iktidar anlamına geldiğinden, bu unsurun devletin şiddet uygulama tekeli meşru biçimde elinde tutmasını da kapsadığını belirtmek gerekir. Bu, devlet otoritesinin bütünüyle şiddet kullanma tehdidine dayandığını göstermese de devlet iktidarının modern topluma yayılmış diğer iktidar ilişkilerinden ayırt edilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca tüm bir devlet aygıtı, bu ayırt edici

kuku Ders Notları, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa, 2013, ss. 58-69; AKAD, Mehmet/VURAL DİNÇKOL, Bihterin/BULUT, Nihat, Genel Kamu Hukuku (12. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 122-125.

⁸⁴ GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, s. 4, 49 vd., 65 vd., 77 vd.

⁸⁵ LOUGHLIN, s. 168.

⁸⁶ LOUGHLIN, s. 168.

⁸⁷ LOUGHLIN, s. 168.

⁸⁸ JESSOP, Devlet: Dün, Bugün, Gelecek, s. 47.

niteliğin özgül mantığına göre biçimlenir ve şiddet tekeli, devlet aygıt (lar)ında somutlaşır⁸⁹.

O halde devlet iktidarının en önemli niteliği, bir başka ifadeyle onu diğer iktidar tiplerinden ayıran özelliği egemen iktidar olmasıdır: *Staatsgewalt* egemen güce işaret eder⁹⁰. Söz gelimi Kemal Gözler'in, egemenliği kısaca, 'devletin iktidar unsuru' olarak tanımlaması bu bakımdan anlamlıdır. Fakat bu durum, *Staatsgewalt*'in egemenlikle aynı şey olduğu anlamına gelmez. Egemenlik daha ziyade devlet iktidarının bir niteliğidir⁹¹. İşte bu fark, hemen yukarıda sıralanan sorular için belirleyici niteliktedir ve anlaşılması için Jellinek'in *Staatsgewalt* kavrayışına değinmek gerekmektedir. Zira, Jellinek de egemenliği, devlet iktidarının niteliklerini ele alırken incelemiştir⁹².

Georg Jellinek *Allgemeine Staatslehre* [Genel Devlet Kuramı] başlıklı eserinde, *Staatsgewalt* başlığı altında, modern devletin bütün 'kamusal' güçlerin kendisinde toplandığı devasa bir Leviathan'a dönüştüğünü yazar⁹³. Jellinek'e göre *Staatsgewalt*'i diğer iktidar/zor biçimlerinden [*anderen Gewalten*] ayıran, hükmetme/egemenlik [*herrschen*] olgusunun

⁸⁹ Bkz. WEBER, Max, Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 103 vd.; TILLY, Charles, Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

⁹⁰ Loughlin şöyle yazmaktadır: "Hukuki anlamda, soyut bir varlık olarak üç unsuru (toprak, iktidar ve halk) kapsayan devlet, egemenliğin korelatif anlatımıdır. Devlet de egemenlik de politik alanın özerkliğini temsil etmektedir ve devlet kavramıyla politik alanın ana unsurları (toprak, halk ve yönetim aygıtları) ifade edilirken, egemenlik mutlak otoriterin sembolüdür". Bkz. LOUGHLIN, s. 170. Bu bağlamda, egemen devlet iktidarı, egemen yani mutlak otoritenin uygulanışı bağlamında egemenlik kavramıyla ilişkilendirilir.

⁹¹ Gözler bu nedenle, "devlet iktidarının kendisi anlamında egemenlik" ile "devlet iktidarının nitelikleri anlamında egemenlik" arasında bir ayrım yapmaktadır. "Egemenlik birinci anlamıyla, devlet iktidarının kendisini, yani içeriğini açıkçası kapsadığı yetkileri ifade etmek için kullanılır. [...] Egemenlik ikinci anlamıyla, devlet iktidarının en üstün, sınırsız, bölünmez ve devredilmez olması gibi niteliklerini belirtir. Diğer bir ifadeyle, bu anlamıyla egemenlik deyimi, devlet iktidarının kendisini değil, fakat onun birtakım özelliklerini ifade etmek için kullanılmaktadır". GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, s. 82.

⁹² GÜNGÖREN BULGAN, Birden, Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı, On iki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s. 133.

⁹³ JELLINEK, Georg, Allgemeine Staatslehre, Verlag von Julius Springer, Berlin, 1929, s. 431.

kendisidir⁹⁴. Nitekim Jellinek'e göre egemen olan ve olmayan iki tür iktidar tipi bulunmaktadır⁹⁵. Egemenlik, bir başka deyişle mutlak hükmetme gücü ise, Jellinek'e göre, karşı durulamaz bir güçtür ve birine bir şeyi yapmasını emredebilme ve onu bunun için zorlayabilme anlamına gelir⁹⁶. "Böylesi bir zorlama gücüyle donatılmış olan iktidar [*Macht*]" diye yazar Jellinek, "*Herrschergewalt* [hükmetme gücü/egemenin gücü/hükmedenin ve egemenin zoru] ve dolayısıyla *Staatsgewalt*'tir"⁹⁷. *Herrschen* burada, devlet iktidarının ayırt edici niteliği olarak karşımıza çıkar. Kritik önemde olan diğer şey ise, devletle bütünleşmiş bir grubun ya da tek bir kişinin sahip olduğu hükmetme gücünün [*Herrschergewalt*], temel olarak *Staatsgewalt*'in kendisinden doğması/kaynaklanmasıdır [*stammen*]⁹⁸. Dolayısıyla Jellinek, devletle bütünleşmiş olan bir grup insanın ya da tek bir insanın egemen olma/hükmetme gücünü devlet iktidarından/zorundan/otoritesinden kaynaklanan bir olgu olarak görür (Nitekim bu Jellinek'in egemenliği, devlet iktidarı başlığı altında incelemesinden de anlaşılabilir). Bu bakımdan *Herrschergewalt* ile *Staatsgewalt* aynı şey değildir. Çünkü bu durumda bir kişinin ya da organın egemenliği ile devletin egemenliği aynı şey olacaktır ki Jellinek organ egemenliği ile devlet egemenliğinin karıştırıldığını ifade etmiştir⁹⁹. Birden Güngören Bulgan'ın dikkat çektiği üzere, Jellinek soyut egemenlik ile somut egemenlik ayrımının önemli olduğunu belirtir¹⁰⁰. Dolayısıyla *Herrscher-*

⁹⁴ JELLINEK, s. 430; GÜNGÖREN BULGAN, s. 133-4.

⁹⁵ GÜNGÖREN BULGAN, s. 133.

⁹⁶ JELLINEK, s. 429.

⁹⁷ JELLINEK, s. 430.

⁹⁸ JELLINEK, s. 430: "Die mit solcher Macht ausgerüstete Gewalt ist Herrschergewalt und damit Staatsgewalt. Herrschen ist das Kriterium, das die Staatsgewalt von allen anderen Gewalten unterscheidet. Wo daher Herrschergewalt bei einem dem Staate eingegliederten Verbands oder einem Individuum zu finden ist, da stammt sie aus der Staatsgewalt, ist, selbst wenn sie zum eigenen Rechte des Verbandes geworden ist, nicht ursprüngliche, sondern abgeleitete Gewalt".

⁹⁹ GÜNGÖREN BULGAN, s. 134.

¹⁰⁰ GÜNGÖREN BULGAN, s. 134. Benzer bir ayrımı Rousseau üzerinden düşünmek mümkündür. Rousseau'ya göre -egemenliğin Jean Bodin tarafından kuramlaştırılan ilkeleriyle (mutlak, devredilemez, bölünemez) uyumlu olarak- iktidar devredilebilirken genel irade devredilemez. Bkz. AKAD/VURAL DİNÇKOL/BULUT, s. 150. Bu durumda genel iradenin soyut egemenliğe, yani egemen devlet iktidarının soyut temeline denk düştüğü söylenebilir.

gewalt ile *Staatsgewalt* arasında karşılıklı/simbiyotik ve özgül bir ilişki olduğu söylenebilir. *Herrschergewalt*, *Staatsgewalt* olmaksızın gerçekleşmezken, *Staatsgewalt*'e ayırt edici niteliğini kazandırır. Bir başka deyişle, bir kişide ya da organda somutlaşan yönetme/hükmetme gücünün temeli olan egemen devlet iktidarı esas olarak 'gayrişahsi' ve 'soyut' bir karakter taşıırken, bu devlet iktidarını uygulama, harekete geçirme, hükmetme ve yönetme gücünün kendisi, bu gücün uygulanma biçimlerine göre belirli somut durumlarda 'şahsileşebilir'. Özetle denilebilir ki;

"Jellinek'e göre egemenlik, modern devlette iki anlama sahiptir. Bir yandan egemenlik başka bir irade tarafından hukuki olarak sınırlandırılmazdır (Fiili olarak devlet gücü sınırlandırılrsa da hukuki olarak sadece kendi isteği ile sınırlandırılabilir). Ancak diğer yandan da *devlet iktidarının egemen iradeye kendini bağlayıcı, hukuki düzeni belirleyici bir yetki vermesidir*"¹⁰¹.

Staatsgewalt ile *Herrschergewalt* arasındaki farkı daha iyi anlamak için, klasik devlet öğretisinden biraz uzaklaşarak, Louis Althusser'in *devlet aygıtı ve devlet iktidarı* arasında yaptığı ayrımı göz atılabilir. Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları* başlıklı ünlü kitapçıkta şöyle yazar:

"Marksist klasiklerin her zaman şunları öne sürdüğünü söyleyebiliriz. 1) Devlet, devletin baskı aygıtıdır; 2) devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir; 3) sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarındır ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca (ya da sınıf ya da sınıf bölümleri ittifakı) devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır"¹⁰².

Görüldüğü gibi burada da devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayrımı, birincisinin ikincisinin kaynağı ya da temeli olduğu karşılıklı bir ilişkiyi varsayar. Devlet iktidarı, devlet aygıtlarını kullanmanın yetkilendirilişinin, yani egemen iradenin temelinde yer alır ve devlet aygıtlarının kullanımının sağladığı özgül güç/kudret, devlet iktidarını diğer iktidar biçimlerinden ayırır. Benzer bir hususu, Bob Jessop şu şekilde dile getirir:

¹⁰¹ GÜNGÖREN BULGAN, s. 136. Vurgu bana ait.

¹⁰² ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31.

“Devlet iktidar uygulamaz, onun güçleri ancak belirli bir konjonktürdeki somut siyasal güçler vasıtasıyla harekete geçirilir”¹⁰³. O halde temel sorun, gerçek hayatta oldukça karmaşık bir süreç olan bu harekete geçirme sürecinin sahip olduğu belirleyici dinamikler ve bu dinamiklerin hangi aygıt ve kurumsal düzeneklerle hukuksal düzene sokulduğudur. Jessop, bir yandan bu sürece sınıfsal dinamiklerin etki ettiğine dikkat çekerken, sürecin yalıtık bir sınıf perspektifinden de kavranamayacağına vurgu yapar. Özgül, karmaşık ve hatta çelişik siyasal güç dengeleri daima göz önüne alınmalıdır. Kapitalist devlet iktidarının gayrişahsiliği karşısında siyasal yönetimin ne ölçüde şahsileştiği, bir toplumdaki siyasal ve sınıfsal güç ilişkileri dengesiyle, gücün nerede ve hangi yolla yoğunlaştığıyla alakalıdır. Bu bakımdan, siyasal gücün şahsileşmesi, devlet iktidarının şahsileştiği anlamına gelmemekle birlikte kamusal devlet iktidarının harekete geçirilme dinamiklerinin şahsileştiğini gösterir. Aksi bir düşünce ise kanımızca, toplumsal ilişkilerin siyasal bütünlüğü olarak devletin bu kapsamlı mahiyetinin göz ardı edilmesi anlamına gelecek ve devlet iktidarının kullanımını ve dağılımını belirleyen siyasal ve sınıfsal dinamiklerin hafife alınmasına neden olacaktır. Devlet iktidarı, toplumsal ilişkiler ve bağıntılar alanını ilgilendirir ve bu alan onun maddi boyutuna işaret eder. Bu ilişkiler ve bağıntılar ise devlet aygıtları, kurumları, prosedürleri vs. aracılığıyla yasal ve anayasal olarak düzenlenir. O halde dikkat edilmesi gereken husus, yasal ve anayasal düzenlemelerin, “gelişmenin maddi şartlarını” takip ettikleri, bu şartlardan bağımsız olmadıklarıdır¹⁰⁴. Bu toplumsal ilişki, bağıntı ve güçler alanının gelişiminin maddi şartları ise, siyasal olduğu kadar ekonomik ve sınıfsal dinamiklere de ağıktır.

Ayrıca, ilgili boyuta binaen not etmek gerekir ki, şahsileşme sorunu açısından göz önüne alınması gereken bir başka husus, modern devletin ortaya çıkışı ve gelişiminin kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı ve gelişimiyle iç içe olması¹⁰⁵; kapitalizme özgü tahakküm ve egemenlik

¹⁰³ JESSOP, “Poulantzas’ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği”, s. 96. Vurgu bana ait.

¹⁰⁴ HARDT, Michael/NEGRI, Antonio, Dionysos’un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101.

¹⁰⁵ Günümüz düşünürlerinden Éric Alliez ve Maurizio Lazzarato’nun, bu hususa, bir başka deyişle sermaye-devlet ilişkisine [*capital-state nexus*] dair dikkat çektikleri nokta; üretim araçlarına sermayenin el koyması ile devletin zor kullanma araçlarını temellük etmesinin, birbirlerine paralel olarak gelişen iki sürecin, eş deyişle sermaye-

ilişkilerininse kapitalizm öncesi toplumların aksine ‘şahsi’ değil ‘gayrişahsi’ olmalarıdır. Modern devletin, onu modern öncesi devlet biçimlerinden (feodal, mutlakiyetçi vs.) ayıran en önemli özelliği, kapitalist gayrişahsi bağımlılık ilişkilerine uygun bir biçimde, merkezi ve gayrişahsi karakterde kamusal bir otorite ve iktidara sahip olmasıdır. Bu açıdan, mutlakiyetçi monarşik yönetimler devlet iktidarının henüz kamusallaşmadığı yönetimler olarak görülmelidir. Fransız devriminin kamusal iktidarı ilgilendiren sonuçları bu bakımdan çarpıcıdır. 1789’da şahsi karakterdeki monarşik hükmetme gücününün parçalanması, bu gücün kamusal bir güç biçiminde serbest kalmasıyla ve devletin somut gayrişahsi iktidarı olarak kuruluşuyla sonuçlanmıştır¹⁰⁶.

O halde modern devletin, materyalist devlet teorisi açısından kapitalist gayrişahsi tahakkümün¹⁰⁷ siyasi biçimi olarak kavranması bir indirgeme değildir. Antonio Negri ve Michael Hardt, tam da bu nedenle *İmparatorluk* başlıklı kitaplarına Fernand Braudel’den bir alıntıyla başlar-

nin oluşumu ile devletin kuruluşu süreçlerinin asli koşulları olduklarıdır: “Sermayenin zor üzerindeki birikimi ve tekeli ile devletin zor üzerindeki birikimi ve tekeli birbirlerini karşılıklı olarak devam ettirir”. Yazarlara göre zenginliğin sermaye yoluyla ele geçirilmesi ve değerlendirilmesi olmaksızın, devletin ordu örgütlenmesine dayanan “egemen” işlevlerini yerine getirmesi de söz konusu olamaz. Bkz. **ALLIEZ**, Éric/**LAZZARATO**, Maurizio, *Wars and Capital*, Trans. Ames Hodges, Semiotext(e), 2016, s. 44. Ayrıca bkz. **MARX**, Karl, “İlk Birikim”, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1. Cilt (7. Basım), Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 686-730; **ARRIGHI**, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016; **WEISS**, Linda/**HOBSON**, John M., *Devletler ve Ekonomik Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Çev. Kıvanç Dünder, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

¹⁰⁶ Daha fazla ayrıntı için bkz. **GERSTENBERGER**, Heide, *Impersonal Power: History and Theory of Bourgeois State*, Trans. David Fernbach, Brill, Leiden, 2007, s. 564 vd.

¹⁰⁷ Kapitalizmde toplumsal tahakküm, basitçe bir grup insanın bir diğer grup (ya da gruplar) üzerinde kurduğu tahakküm olarak değil, daha ziyade bizatihi insanların eylemleriyle hayata geçen ve soyut gayrişahsi toplumsal yapılar vasıtasıyla (soyut emek, meta, sermaye) vuku bulan bir tahakküm biçimi olarak düşünülmelidir. Bkz. **POSTONE**, Moishe, *Time, Labour and Social Domination. A Reinterpretation of Marx’s Critical Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 30. Bu nedenle kapitalist toplumdaki sınıf egemenliği, sistemli emek sömürüsüyle birlikte, toplumsal bir gayrişahsi tahakküm sistemi içinde gerçekleştirir ki bu husus onu kapitalizm öncesi tahakküm ve sınıf egemenliği biçimlerinden belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Bkz. **HEINRICH**, Michael, *Kapital’e Giriş*, Çev. Koray R. Yılmaz, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 17.

lar: “Kapitalizm ancak devletle özdeş hale geldiğinde, devlet olduğunda zafer kazanır”¹⁰⁸. Peki kapitalizmin “devlet olması” ne demektir? Benno Teschke’nin, kapitalizmi, modern devletin merkezi ve şahsiliğinden çıkmış yönetimi olarak kavraması¹⁰⁹, bu soruya verilmiş isabetli bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Bu husus, her ne kadar ancak ayrı bir çalışmada ayrıntılı olarak açıklanabilirse de, kapitalist üretim ilişkilerinin gayrişahsi karakterinin, kapitalist siyasal yönetimin doğasını belirlemesiyle ilişkilidir. Otorite, Hardt ve Negri’nin altını çizdiği gibi, hukuki dünyada bağlayıcı bir öge olmaktan önce nesnel dünyanın, sermayenin egemen olduğu, iktisadi olarak bütünleşmiş toplumsal dünyanın bir ürünüdür¹¹⁰. Karl Marx bu ilişkiyi, *Kapital*’in üçüncü cildinde şöyle açıklar:

“Karşılığı ödenmemiş artık emeğin dolaysız üreticilerden çekilip alındığı özgül ekonomik biçim, kendisinden doğup gelişen ve yine kendi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan tahakküm ve bağımlılık ilişkilerini de belirler. Bu aynı zamanda üretim ilişkilerinin kendisinden doğan ekonomik topluluğun tüm oluşumunun ve haliyle onun özgül siyasal biçiminin temelidir. Tüm toplumsal yapının ve dolayısıyla da egemenlik ve tabi kılma ilişkilerinin siyasal biçiminin, kısacası, özgül devlet biçiminin, en içteki gizemini açığa vuran şey, her zaman üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki [...] dolaysız ilişkidir”¹¹¹.

Marksist hukuk teorisine göre sermayenin emek karşısında egemen olduğu (eş deyişle kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu) dünyada temellenen otorite, kamusal bir iktidar biçimini alır. Evgeny Pashukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* başlıklı eserinde, “otorite, bu ilişkilerin teminatı olarak ortaya çıktığı ölçüde düzenin nesnel yararını temsil eden bir toplumsal otoriteye, bir kamusal iktidara dönüşür”

¹⁰⁸ HARDT, Michael/NEGRI, Antonio, İmparatorluk, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁰⁹ TESCHKE, Benno, 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu, Çev. Bülent Şimşek, Can Yayınları, İstanbul, 2017, s. 364.

¹¹⁰ HARDT/NEGRI, Dionysos’un Emeği, s. 191.

¹¹¹ MARX, Karl, MEGA², Bnd. 2, Abt. 15, Akademie Verlag, Berlin, 2004, s. 766-7.

diye yazar¹¹². Birkaç sayfa sonra ise, “sınıf egemenliği, yani nüfusun bir kısmının diğerine tabiiyeti neden olduğu gibi kalmaz? Neden resmi devlet egemenliği biçimini kazanır veya aynı anlama gelmek üzere baskı aygıtı neden egemen sınıfın özel aygıtı olarak kurulmaz, neden bundan ayrılır ve toplumdaki ayrılmış bir nesnel [ve kuşkusuz gayrişahsi] *kamu gücü niteliği* kazanır?” diye sorar. Cevabı ise şöyledir:

“Ücretli işçinin kapitaliste bağımlılık ya da bağımsızlığı da araçsız bir biçimde ortaya çıkar: burada birikmiş ölü emek canlı emeğe egemendir. Fakat aynı işçinin kapitalist devlete bağımlılığı, tekil kapitalist karşısındaki, kopya bir ideolojik biçimde bürünmüş bağımlılığına benzemez. Aynı şey değildir çünkü burada, egemen sınıfın temsilcilerinden ayrılmış, *tekil kapitalistlerin üzerinde konumlanan ve nesnel bir güç olarak görünen bir özel aygıt söz konusudur*. Gerçekte, ücretli; belirli bir girişimci için çalışmaya siyasal ve hukuksal olarak zorlanamaz, emek gücünü biçimsel olarak özgür sözleşme temelinde satar. Sömürü ilişkisi, ‘bağımsız’ ve ‘eşit’ meta sahibi iki taraf arasındaki bir ilişki, işçinin emek gücünü sattığı ve kapitalistin de bunu satın aldığı bir ilişki şeklinde gerçekleştiği oranda sınıfın siyasal iktidarı, *kamusal iktidar biçimine dönüşür*”¹¹³.

Pasaj göstermektedir ki, modern devlet iktidarı, kapitalizmin gayrişahsi sömürü ve tahakküm sistemiyle doğrudan ilişkili, uyumlu ve bütünleşiktir.

IV. SONUÇ

Bu makalede, kamu hukukuna dair güncel tartışmalardan olan ve yaygın olarak otoriterleşme ve istisnaileşme tartışmalarıyla irtibat içinde ele alınan otokratikleşme, eş deyişle siyasal yönetimin şahsileşmesi konusu incelenmiştir. Bu bağlamda, şahsileşme sorununun, modern devletin kurucu unsurlarından olan gayrişahsi devlet iktidarı açısından nasıl değerlendirilebileceği sorusuna odaklanılmıştır. Açıklanmış olduğu gibi bu sorunun yanıtı; verili bir toplumun, *Staatsgewalt* ile *Herrschergewalt*, ya da *devlet iktidarı* ile *devlet aygıtları* arasındaki fark doğrultusunda, hükmetme/yönetme/devlet iktidarını harekete geçirme/devlet aygıtlarını

¹¹² PAŞUKANIS, Evgeny B., Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, Çev. Onur Karahanogulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 141.

¹¹³ PAŞUKANIS, s. 145. Vurgular bana ait.

kullanma gücünün karmaşık dinamiklerine göre şekillenen hukuksal-kurumsal mimarisine bağlıdır. *Staatsgewalt* yani devlet iktidarı, toplumsal-kurumsal-hukuksal yapılar ve biçimler dolayısıyla hayata geçen, gayrişahsi ve kamusal bir karakter taşımaktadır. Fakat somut hükmetme ve yönetme olgusunun kendisi, devlet iktidarının anayasal olarak da somutlaştığı devlet aygıtları vasıtasıyla gerçekleştiği içindir ki siyasal yönetimin niteliklerine göre kimi durumlarda devlet iktidarının gayrişahsi niteliği -görece- korunmakta (sınırlı/sembolik başkan/cumhurbaşkanı, güçlü meclis, güçler ayrılığı vs.) kimi durumlarda ise devlet iktidarını harekete geçirme dinamikleri şahsileşmektedir (güçlü başkan/cumhurbaşkanı, güçler ayrılığının fiili ya da resmi tahrifatı, güçsüz/sembolik meclis vs.). Özellikle de burjuva istisnai devlet biçimleri (faşizm, bonapartizm, sezarizm vs.)¹¹⁴ anti-demokratik eğilimlerin, dolayısıyla da otokratikleşmenin radikalleşmesine işaret etmektedir. Fakat bu hususlar, siyasal gücün ve yönetimin şahsileşmesinin basitçe ya da her halükârda devlet iktidarının kendisinin de şahsileşmesi olarak karşımıza çıkacağı manasını taşımamaktadır. Aksi halde, siyasal yönetimin çoğunlukla bir değil birden fazla siyasal güç odağını kapsadığı ve belirli bir toplumdaki siyasal güçler dengesine bağlı olduğu hususları göz ardı edilebilir. Modern demokrasilerdeki şahsileşme olgusunun ifade ettiği şey daha ziyade, *kamusal nitelikteki devlet iktidarının harekete geçirilme dinamiklerinin şahsileşmesidir.*

Konuyla ilgili önemli olan bir başka husus ise değinildiği üzere, modern devlet iktidarının gayrişahsi karakterinin, salt siyasal yönetim tipleri ve bunlara uygun olarak inşa edilen anayasal mimariler bağlamında ele alınamayacak ölçüde kapsamlı bir tartışmaya işaret ediyor olmasıdır. Modern devlet iktidarının, kapitalist üretim tarzına özgü tahakküm ilişkilerinin gayrişahsi doğası tarafından da biçimlendirildiği göz önüne alındığında; devlet iktidarının bizatihi kendisinin şahsileşmesi olarak değerlendirilebilecek bir dönüşümün, siyasal ve hukuksal sü-

¹¹⁴ Nicos Poulantzas'ın devlet tipi – devlet biçimi ayrımı için bkz. **POULANTZAS**, Nicos, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 162; **POULANTZAS**, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 361-363. Poulantzas'ın sözü edilen istisnai devlet biçimlerine dair açıklamaları için ise bkz. **POULANTZAS**, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 364-384.

reçlerin yanı sıra iktisadi süreçlerle de bağıntılı bir biçimde analiz edilmesi gerektiği rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AGAMBEN, Giorgio, İstisna Hâli, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2006.
- AGAMBEN, Giorgio, Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat (2. Basım), Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 25-41.
- AKAD, Mehmet/VURAL DİNÇKOL, Bihterin/BULUT, Nihat, Genel Kamu Hukuku (12. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 2016.
- ALLIEZ, Éric/LAZZARATO, Maurizio, Wars and Capital, Trans. Ames Hodges, Semiotext(e), 2016.
- ALTHUSSER, Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- ARRIGHI, Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- BONEFELD, Werner, The Strong State and Free Economy, Rowman and Littlefield, London, 2017.
- BOUKALAS, Christos, "Olağanüstülük Yok: Otoriter devletçilik. Agamben, Poulantzas ve İç Güvenlik", Praksis, Sayı 40, 2016, ss. 41-66.
- ÇELEBİ, Aykut, "Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme", Defter Dergisi, Sayı 42, 2001, ss. 109-145.
- DEMİR, Gökhan/GÖYMEN, Ali Yalçın, "Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas'ın Devlet Kuramı", Alternatif Politika, 9(1), 2017, ss. 35-60.
- DOEHRING, Karl, Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku) (3. Basım), Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.
- DOWDLE, Michael W./WILKINSON, Michael A., "On the Limits of Constitutional Liberalism: In Search of Constitutional Reflexivity", Constitutionalism Beyond Liberalism, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, ss. 17-37.
- DRINÓCZI, Tímea/BIEN-KACAŁA, Agnieszka, "Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland", German Law Journal, 20(8), 2019, ss. 1140-1166.

- FEREJOHN, John/PASQUINO, Pasquale, "Emergency Powers", The Oxford Handbook of Political Theory, John S. Dryzek, Bonnie Honnig, Anne Philips (Ed.), Oxford University Press, Oxford, 2006, ss. 333-348.
- FRAENKEL, Ernst, İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- FRAENKEL, Ernst, The Dual State: A Contribution To The Theory Of Dictatorship, Trans. E. A. Shils, Oxford University Press, Oxford, 2017.
- GARCÍA, Helena Alviar/FRANKENBERG, Günter (Ed.), Authoritarian Constitutionalism, Edward Elgar, Cheltenham, 2019.
- GERSTENBERGER, Heide, Impersonal Power: History and Theory of Bourgeois State, Trans. David Fernbach, Brill, Leiden, 2007.
- GINSBURG, Tom/HUQ, Aziz Z./VERSTEEG, Mila, "The Coming Demise of Liberal Constitutionalism?", The University of Chicago Law Review, Vol. 85, No. 2, 2018, ss. 239-255.
- GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, 2. Cilt, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.
- GÖZLER, Kemal, Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.
- GÖZTEPE, Ece, "Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt'in 'Anayasa Öğretisi'", İÜHFİM, C. LXXIII, S. 1, 2015, ss. 129-180.
- GÜNGÖREN BULGAN, Birden, Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı, On iki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.
- HALMAI, Gábor, "Populism, Authoritarianism and Constitutionalism", German Law Journal, 20(3), 2019, ss. 296-313.
- HARDT, Michael/NEGRI, Antonio, Dionysos'un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- HARDT, Michael/NEGRI, Antonio, İmparatorluk, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- HEINRICH, Michael, Kapital'e Giriş, Çev. Koray R. Yılmaz, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.
- HELLER, Herman, "Authoritarian Liberalism?", European Law Journal, Vol. 21, No. 3, 2015, ss. 295-301.

- HELLER, Herman, *Sovereignty: A Contribution to the Theory of Public and International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2019.
- HENLEY, Kenneth, "The Impersonal Rule of Law", *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, Volume 5, Issue 2, ss. 299-308.
https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf. Erişim tarihi: 29.06.2020.
- JELLINEK, Georg, *Allgemeine Staatslehre*, Verlag von Julius Springer, Berlin, 1929.
- JESSOP, Bob, "Poulantzas'ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği", Çev. Betül Yarar, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Eksekinde Kapitalist Devlet*, Betül Yarar, Alev Özkazanç (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- JESSOP, Bob, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, Çev. Atilla Güney, Epos Yayınları, Ankara, 2018.
- JESSOP, Bob, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Macmillan, Hampshire, 1985.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (14. Basım)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- KANSU KARADAĞ, Akasya, "Carl Schmitt'in Modern Anayasacılık Eleştirisinin Friedrich August Von Hayek Üzerinden Düşünülmesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 11, No. 2, 2020, ss. 411-421.
- KARADAĞ, Ulaş, "Schmitt'in Uğrakları Üzerine: 'Kararcılık'tan 'Somut Düzen'e", *Hukuk Kuramı*, C. 5, S. 2, Mayıs-Ağustos 2018, ss. 1-10.
- KARADAĞ, Ulaş, "Süreklilik mi Kopuş Mu?: Thomas Hobbes ve John Locke'un Toplum Sözleşmesi Teorilerinin Sınırlı Bir Mukayesesi", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 185-186, 2020, ss. 107-136.
- KARS KAYNAR, Ayşegül, "Hermann Heller on Authoritarian Liberalism and the Form of the Democratic State", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 75, No. 1, 2020, ss. 315-334.

- LINZ, Juan J., Totaliter ve Otoriter Rejimler (4. Basım), Çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.
- LOCKE, John, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, Çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.
- LOUGHLIN, Martin, Kamu Hukukunun Temelleri, Çev. Dilşad Çiğdem Sever, Kıvılcım Turanlı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017.
- MARQUEZ, Xavier, Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme, Çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- MARX, Karl, “İlk Birikim”, Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi, 1. Cilt (7. Basım), Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 686-730.
- MARX, Karl, MEGA2, Bnd. 2, Abt. 15, Akademie Verlag, Berlin, 2004.
- MCCORMICK, John P., “The Dilemmas of Dictatorship: Carl Schmitt and Constitutional Emergency Powers”, The Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. 10, No. 2, 1997, ss. 163-187.
- MEIERHEINRICH, Jens, The Remnants of the Rechtsstaat: An Ethnography of Nazi Law, Oxford University Press, Oxford, 2018.
- MÜLLER, Jan Werner, Popülizm Nedir? (3. Basım), Çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- NEOCLEOUS, Marc, Güvenliğin Eleştirisi, Çev. Tonguç Ok, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2014.
- NEUMANN, Franz, The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory, The Free press of Glencoe, London, 1964.
- ÖZBUDUN, Ergun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye (2. Basım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- PASQUINO, Pasquale, “Locke on King’s Prerogative”, Political Theory, Vol. 26, No. 2, 1998, ss. 198-208.
- PAŞUKANIS, Evgeny B., Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, Çev. Onur Karahanoğulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.
- POSTONE, Moishe, Time, Labour and Social Domination. A Reinterpretation of Marx’s Critical Theory, Cambridge Univeristy Press, Cambridge, 2003.

- POULANTZAS, Nicos, Devlet, İktidar, Sosyalizm, Çev. Turhan Selçuk, Epos Yayınları, Ankara, 2006.
- POULANTZAS, Nicos, Faşizm ve Diktatörlük, Çev. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- POULANTZAS, Nicos, Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara, 2014
- SAGLAM, Fazıl, Anayasa Hukuku Ders Notları, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa, 2013.
- SCHEPPELE, Kim Lane, "Autocratic Legalism", The University of Chicago Law Review, Vol. 85, No. 2, 2018, ss. 545-583.
- SCHMITT, Carl, "Führer Hukuku Korur", Çev. Toros Güneş Esgün, ViraVerita.org, 2017. Web erişim: <https://viraverita.org/yazilar/fuhrer-hukuku-korur>. Erişim tarihi: 20.06.2020.
- SCHMITT, Carl, Dictatorship, Çev. Michael Hoelzl, Graham Ward, Polity Press, Cambridge, 2014.
- SCHMITT, Carl, Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, Çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Yayınları, Ankara, 2010.
- SLOBODIAN, Quinn, Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- SWEEZY, Paul, Marksizm Üzerine Dört Ders, Çev. Tuncel öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- TAN, Turgut, "1958 Fransız Anayasası'nın 16. Maddesi ve Bazı Hukuki Problemler", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 21, Sayı 4, 1966, ss. 299-318.
- TESCHKE, Benno, "Decisions and Indecisions: Political and Intellectual Receptions of Carl Schmitt", New Left Review, 67, 2011, ss. 61-95.
- TESCHKE, Benno, "Fatal Attraction: A Critique of Carl Schmitt's International Political and Legal Theory", International Theory, 3 (2), 2011, ss. 179-227.
- TESCHKE, Benno, 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu, Çev. Bülent Şimşek, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

- TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (16. Basım), Beta Yayınları, İstanbul, 2013.
- TILLY, Charles, Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>. Erişim tarihi: 17.10.2020.
- WEBER, Max, Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.
- WEISS, Linda/HOBSON, John M., Devletler ve Ekonomik Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz, Çev. Kıvanç Dünder, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- WILKINSON, Michael, "Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür ", Çev. İdil Çetin, ViraVerita E-dergi, Sayı 10. Web erişim: <https://viraverita.org/e-dergi/10/otoriter-liberalizm-krizin-ardindaki-konjonktur-cev-idil-cetin>. Erişim tarihi: 29.06.2020.
- ZABUNOĞLU, Yahya, K., Devlet Kuramına Giriş, İmaj Yayınları, Ankara, 2015.
- ZAKARIA, Fareed, "İlliberal Demokrasinin Yükselişi", Çev. Atilla Yayıla, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 14, 1999, ss. 7-19.